

УДК 821.161.2:81'44

Юлія Бондаренко

СЛОВЕСНІ СИМВОЛИ-АРХЕТИПИ В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ ІЗДРИКА: ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ ВИМІР

У запропонованому дослідженні з'ясовані питання текстової інтерпретації домінантних мовних символів як невід'ємних складників індивідуального стилю Ю. Іздрика, а також проаналізований вплив біблійних, космогонічних та народних архетипів на поетичний дискурс постмодерну.

Ключові слова: архетип, мовний символ, мовна свідомість, текстова інтерпретація, адаптація, асоціація.

Обстеження мови художнього дискурсу – актуальне питання сучасної лінгвостилістики. Воно передбачає передовсім аналіз саме тих лінгвальних засобів, за допомогою котрих експлікується моральний та пов'язаний із ним

емоційний зміст твору. Мовознавці, літературознавці, лінгвокультурологи нині активно по-слуговують інтерпретативною методикою аналізу художнього мовлення, зосібна й під час вивчення особливостей функціонування домінантних мовних символів як ідіостильової ознаки творчості митця. Дослідників цікавить мовна реалізація дуалістичної природи відношень мова – свідомість у художньому тексті конкретного автора. Принагідно зауважимо, що ідіостиль письменника розглядають як мовно-естетичний феномен, застосовуючи для його характеристики відомий науці весь спектр екстра- та інтралінгвальних критеріїв. Словесний символ лише умовно передає відношення

між означуваним і тим, чим він означається, або відповідає тільки одному означуваному, отож мотивує своє значення не шляхом переносу, а через фонові знання, мовні пресупозиції. «Категорія символу, – як слушно зауважує В. Кононенко, – виявляє свій зміст і наповнення завдяки активній дії багатьох власне мовних і головне – позамовних (національних, культурних, соціальних, релігійних та інших) чинників, що визначають його розуміння всіма членами соціуму» [4].

Виникнення та поширення постмодернізму пов'язують із глобальною світоглядною переорієнтацією людства, цивілізаційною кризою. У другій половині ХХ ст. унаслідок світового хаосу та агресії (серія війн, катастроф, холодна війна, поява ядерної зброї, поляризація світу) відбувається втрата ідеологічних ілюзій, знецінення ідей і доктрин, що претендували на монополізм і універсальність. Натомість утверджуються нові онтологічні орієнтири, формується новий тип мислення. При цьому девальвуються принципи класичного гуманістичного дискурсу: гуманізація, системність, культурна традиція, змістовність, непорушність архетипів, можливість універсальної мовної практики й універсального мистецького коду [1]. Спектр постмодерністських настроїв, детермінованих, зокрема, ставленням до ідеології, історії та розвитку, розумінням проблем людини й суспільства, категорій часу та порядку/хаосу, поглядом на мову й культуру, прийняттям чи неприйняттям шкали моральних цінностей окреслили домінуючі смисли в постмодерністській літературі, зумовили посилення деконструктивізму як принципу нового мовомислення й текстотворення. Сьогодні українських письменників-постмодерністів іменують першим поколінням нової епохи естетичної свободи (Є. Баран), поколінням ядерної доби, постепохи, поколінням постколоніальним, постчорнобильським, апокаліптичним (Р. Харчук, Т. Гундорова, Н. Зборовська), поколінням «поза грою», яке утворило справжній маргінальний дискурс (Е. Соловей).

Архетипні символи, що виражають значення, спільні для великої частини людності, одержують властиві їм риси через подібність природи, психіки людини, однак і вони орієнтовані на певну спільноту. Образ-ідея, що його передає символ, часто набуває яскраво вираженого національного характеру; а відтак саме в символах відбивається національна специфіка мови. Словесна символіка, зрештою, виступає важливим чинником творення картини світу; навіть індивідуальні символи, характерні для художньо-творчого осмислення дійсності, звичайно, зумовлені особливостями національного мовного типу, мовної особистості.

Безперечно, кожен майстер слова використовує якісно відмінний потенціал лінгвостилістичних явищ, зреалізований в системі тропеїстичних структур, однак авторська мовотворча парадигма має й певні домінуючі, за якими й пізнається письменник. Наприклад, для поезій Ю. Іздрика функціонування домінуючих мовних символів є ідентифікаційною характеристикою ідіостилю. Виявлені мовні факти вможливають лінгвістичну інтерпретацію доробку автора як специфічної вербалізованої творчої свідомості. Система неосемантем, зреалізованих у мовних символах, дає цікавий матеріал для конструювання авторської моделі художньої мовосвідомості [3].

Особливий вплив на формування мовно-поетичних домінуючих письменника, головню індивідуальної авторської символіки, мала «Книга книг», сюжетами якої Ю. Іздрик активно послуговується. Наприклад, біблійний архетип «Пісня над Піснями», або «Пісня Пісень» так репрезентований у поезії: *...а за піснею пісень – тільки зойк і пустеля*. Пісня над Піснями (Книга Пісні Пісень Соломона, Пісні Пісень, Книга Пісень) – книга Старого Заповіту, авторство якої приписують цареві Соломону, становить собою збірку любовних гімнів, котрі розкривають взаємні почуття Соломона й Суламіти (Суламіфи). Однак за цим дослівним значенням прихований і алегоричний зміст. У Пісні Пісень відтворена любов Ягве-Господа до свого народу Ізраїля і щира подружня любов. Мова йде про віковічну Божу любов до народу й кожної окремої душі. Ідіостиль письменника – це вербалізована мовна свідомість. У ньому персоналіфікуються, інтегруються й варіюються мовно-виражальні засоби художнього пізнання. Індивідуально-авторське світосприймання та світостворення визначає художньо-образну конкретизацію дійсності, естетичну функцію мови, що реалізується внаслідок використання специфічних мовних засобів, особливого типу функційно-семантичних структур та стилістичних прийомів. Символи-архетипи, використані Ю. Іздриком, настільки семантично багатогранні, що дають можливість дослідити авторський метатекст у багатьох площинах.

Насиченість сучасної української поезії біблійними й релігійними мотивами та образами не випадкова. Призначення релігійних символів (у широкому розумінні) – надавати смисл людському життю. Під впливом християнської традиції біблійні символи в поетів-дев'ятдесятників структуруються відповідно до структурування морально-етичних категорій: подієва основа та ідейно-сміслового насиченість у поезіях звернені до глибин людської психіки, і саме там вирішується проблема життєвого вибору та відповідальності за нього [7].

До біблійних назв-символів відносимо слова, що позначають:

1) осіб: **Ісус Христос, Діва Марія** (*...богородице діво благословенна маріє не радуєся // тут сестри твої плачуть – пам'ятай їх згадує // тут земля ділиться від напіввроду і розпаду*); **предтеча, архангел Гавриїл, Каїн й Авель, Рахіль, филистимляни, Брут, Хома** (*...я вже майже хома хоч можливо не зовсім ще брут*); **Бог** (*...поки ще в божих руках всі нитки поки ще іскра божа не згасла*) і под.;

2) предмети, явища, процеси, таїнства, обрядодії (та їхні складники): **юдина облога, акафіст, причастя; гроб Господній; Великдень; смерть Месії на хресті** (*...то поки ще світло по венах пливе / іди і живи і люби живе / хай смерть на хресті та хоч трохи не буде даремна*), **молитва** (*бо молитва моя беззмістовна проте нелукава*), **сотворіння Всесвіту** (*...ніч – початок всього коли там лише дух над пустелями створи собі небо і землю й себе створи*) і т. ін.;

3) географічні назви: **Вифлеєм, Єрусалим, Палестина, Содом, Іерусалим, Ізраїль** та ін.

Окремої уваги заслуговує використання Ю. Іздриком лексеми «молитва» з прямим і переносним значеннями, актуалізованими в контексті, та тими, які виникли під впливом лексичного оточення, майстерно створеного автором: *...всі багатства – твої: і любов і молитва і лінь // лиш не бійся нічого бо в страху обличчя подвійне // хай святиться ім'я твоє ... і избави нас ... амінь*. В аналізованих фрагментах водночас зі зверненням до Бога автор намагається викликати у свого уявного співрозмовника відчуття апокаліпсису, боговідсутності, відчаю, безперспективності.

Прагнучи пізнати Творця, Ю. Іздрик «олюднює» Його, вдається до переосмислення сакральних цінностей. Це призводить до кризи у світогляді ліричного героя, а відтак – до моральної кризи в суспільстві, втрати надії, віри у вічне спасіння. Образи Святого Письма поет спрощує, приземлює, використовує для опису буденного. Це елемент постмодерної рецепції.

Перехід від архетипного слова-символу до власне національного стосовно конкретного етносу відбувається шляхом складних семантичних трансформацій, зумовлених образно-значеннєвим переносом на ґрунті певної етнокультури з опорою на прагматичні чинники, національно орієнтований набір пресупозицій. Показати ці процеси освоєння національно-мовних символів означає водночас з'ясувати природу виникнення й функціонування символіки як мовносеміотичного явища, місця символів у сферах національного, загальнопоетичного, індивідуального світобачення.

Одним з основних джерел, із яких сучасний український постмодерн поповнюється власне українськими архетипами, є фольклор [9]. Ю. Іздрик звертається, наприклад, до алюзії на українську народну казку «Правда і Кривда», інтерпретуючи її зміст крізь призму сучасної філософії. Це вдається авторові за допомогою заміни сполучника на математичний знак (*...правда плюс кривда*). Такий прийом характерний для поетичного методу «текст і візія», що передбачає поєднання в змісті та формі ідейної наповненості та філософської свободи в інтерпретації авторських образів.

Перекликається постмодерна поезія Ю. Іздрика і з українськими народними билинами, послуговуючись образом «боротьба зі змієм», запозиченим із фольклору (*...кожен рух твій і слово – зі змієм лукавим двобій*). Подібні прийоми надзвичайно дієві. Використавши універсалізований літературний архетип, нашарувавши на нього нове, символічне, значення й елементи авторського світосприймання, митець досягає потрібного ефекту в сприйнятті й символу, і твору загалом [8].

Зі стародавніми язичницькими уявленнями наших пращурів пов'язаний культ космогонічних (астральних) предметів і явищ – землі, сонця, місяця, зірок, неба тощо. Ю. Іздрик використовує характерну підсистему космогонічних назв-символів, що має специфічні ознаки. До найпоширеніших космогонічних слів-символів належать: **небо** (семантично ототожнюється з поняттями «Бог», «Всесвіт», «Ідеал»), **зірка (зорі), сонце, місяць** тощо.

Мислення космогонічними символами, надання названим явищам універсального характеру та включення їх у загальнокультурний контекст – визначальна риса творчості ранніх дев'яноститників. Космогонічні слова-символи поети органічно вводять у поетичну тканину, індивідуалізуючи авторський текст. До того ж ці образно-психологічні утворення функціують як певні ментальні коди, котрі акумулюють історичний досвід народу, сприяючи його збереженню для наступних поколінь.

Традиційні для українського фольклору образи-символи небесних світил Ю. Іздрик бачить під новим кутом зору, модифікує значення, оцінює характеристику: *...в спектральному колі // лишається поле // холодне і голе* (спектральне коло = сонце й простір навколо нього).

Найбільш уживаними словами-символами на позначення довкілля в обстежених поезіях митця є: **дорога, гора, камінь, пісок, дим, болото**. Вони виконують функцію організації простору буття ліричного героя, їхні значення чітко ідентифікуює контекст. Здебільшого такі назви не утворюють широкого кола асоціативних зв'язків: слово-символ «*шлях*» автор викорис-

товує в усталеному значенні «пошук», «гора» – подолання труднощів, «болото» – бруд, стагнація, «камінь» – важка ноша. Предмети, позначувані цими словами-символами, буденні. Це те, що звично оточує ліричного героя в повсякденному житті, не є для нього метою чи засобом її досягнення [6].

Фіксуємо й інші цікаві й семантично виразні мовні символи. Наприклад, у рядках *...переходиши це літо як лету убрід // забуваючи болі й жалі і проколи...* використаний цілий ряд різнорівневих мовно-виражальних засобів для передачі синтетичного словесного образу-архетипу: по-перше, паралельне вживання традиційного словесного образу-символу античної традиції – *ріка Лета* (річка забуття в Аїді; коли людина п'є з Лети воду, то забуває про все, що пережила на землі), що посилює й увиразнює актуалізоване значення, зокрема й через схоже звучання (в наведеному уривку символ має часо-просторове обмеження «літо як перехід до іншого часового проміжку», «літо як зміна простору»); по-друге, важливу функцію в контексті сказаного виконує алітерація – повторення приголосних *л, р* задля підвищення інтонаційної виразності вірша, для емоційного поглиблення його змістового зв'язку.

Згадувані вище архетипні, космогонічні, біблійні символи (*алкоголь, дорога, сонце, вогонь, вода, повінь, світло, темрява, змія, риба, ангел, молитва, Ніщо (порожняча)*), для семантичної структури яких властивий семантичний синкретизм, амбівалентність традиційних значень, у постмодерністському художньому дискурсі відіграють надзвичайно важливу роль. Вони структурують текст, а текст, зі свого боку, забезпечує розширення спектра асоціативних зв'язків домінантних словесних символів.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що лінгвостилістична зумовленість використання словесних символів та архетипів у сучасному художньому дискурсі українського постмодерну зумовлена кількома чинниками. З-поміж них найокресленішими є одночасне різновекторне тяжіння поета до індивідуалізації та космополітизації, створення метасвіту творчого слова, що наповнений суб'єктивними асоціаціями, та спроба їхньої адаптації для розуміння реципієнтами шляхом апелювання до «спільної мовної свідомості». Аналізовані поетичні тексти засвідчують невичерпний стилістичний потенціал мови як засобу передавання інформації, елемента самоідентифікації нації та першооснови українського інтелектуально-культурного простору, значущість символічного слова як дієвого засобу побудови постмодерністської лінгвоцентричної системи в структурі художнього стилю на зламі століть.

Література

1. Дегтярьова І. О. Лінгвоцентрична система українського постмодернізму (на прикладі мовного стилю Ю. Издрика) / І. О. Дегтярьова // Дослідження з лексикології і граматики української мови : [зб. наук. праць / за ред. проф. Д. Х. Баранника]. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – Вип. 4. – С. 22–30.
2. Издрик Ю. Мертвий щоденник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://izdryk-y.livejournal.com/>.
3. Кассирер Э. Понятие символической формы в структуре о духе // Культурология XX век. – 1998. – № 11. – С. 37–66.
4. Кононенко В. Українська лінгвокультурологія : навч. посібн. – К. : Вища школа, 2008. – 150 с.
5. Кравець Л. Архетипні метафори в поезії Тараса Шевченка / Л. Кравець // Дивослово. – 2014. – № 5. – С. 32–37.
6. Кравець Л. Лінгвокогнітивна інтерпретація метафори / Л. Кравець // Дивослово. – № 1. – С. 26–28.
7. Логвиненко Ю. Нове духовне світовідчуження в поезії українських авангардистів 90-х років / Ю. Логвиненко // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених України. – К. : Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, 2003. – С. 160–161.
8. Логвиненко Ю. Підстави для абсурду і втеча від абсурду: ранній український постмодернізм крізь оптику біблійної міфології / Ю. Логвиненко // Слово і Час. – 2008. – № 6. – С. 57–61.
9. Мацько Л. Поетична мовотворчість Тараса Шевченка (Концептуально-стилістичний аналіз в аспекті комунікативної лінгвістики) / Л. Мацько // Дивослово. – 2014. – № 5 (686). – С. 29–31.

Yulia Bondarenko

VERBAL SYMBOLS-ARCHETYPES IN THE POETIC CREATION OF YURI IZDRYK: THE LINGUAL-STYLISTIC DIMENSION

The article reveals the issues of textual interpretation of dominant lingual symbols as an unseparable part of Yu. Izdryk's individual style, and also the impact of biblical, cosmogonic and archetypes on poetic postmodern discourse.

Keywords: *archetype, lingual symbol, lingual consciousness, textual interpretation, adaptation, association.*

Юлия Бондаренко

СЛОВЕСНЫЕ СИМВОЛЫ-АРХЕТИПЫ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ ЮРИЯ ИЗДРИКА: ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

В представленном исследовании проанализированы вопросы текстовой интерпретации доминантных языковых символов как неотъемлемых составляющих индивидуального стиля Ю. Издрика, а также проанализировано влияние библейских, космогонических и народных архетипов на поэтический дискурс постмодерна.

Ключевые слова: *архетип, языковой символ, языковое сознание, текстовая интерпретация, адаптация, ассоциация.*

Надійшла до редакції 04.11.2014 р.